

BÂTIL İNANÇ VE DAVRANIŞLAR ÜZERİNE PSİKO-SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Ali KÖSE
Ali AYTEN*

ÖZET

Makale, tarihsel bir fenomen gibi gözüken, ama modern toplumlarda da varlığını sürdüren bâtil inanç ve davranışları psiko-sosyal açıdan ele almaktadır. Bâtil inanç ve davranışların oluşum şekillerini, psiko-sosyal sebeplerini, bireye sağladığı faydaları ve bâtil inançların cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi kişisel özellikler ile ilişkisini irdelemektedir. Ayrıca makale bâtil inanç ve davranışların modern toplumdaki varlık nedenleri ortaya koymaktadır. Bu çerçevede bâtil inançların bireye sağladığı psikolojik yarar üzerinde durmakta ve gerek Türkiye'den gerekse dünyadan çeşitli örneklerle konuya açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bâtil inanç, uğur, uğursuzluk, büyü, fal, burçlar, geleceği görme, belirsizlik duygusu.

ABSTRACT

A Psycho-Sociological Analysis of Superstitious Beliefs and Rituals

This paper examines superstitious acts and attitudes which are mostly reckoned as historical phenomena, yet observable in modern society from a psycho-sociological perspective. It also deals with the formation of superstitions, their psycho-social motives and benefits to individuals as well as the relationship between being superstitious and such personal features as gender, age, education etc. The study introduces various examples of superstitious acts from Turkey and mainly from Western countries.

Key words: Superstition, sorcery, magic, bad luck, fortune-telling, horoscope, precognition, ambiguity

Bâtil inanç aptalca, çocukça, ilkel ve irrasyonel bir şeydir. Ama bir tahtaya iki kere vurmanın da ne maliyeti var ki?

Juidth Viorst

Giriş

Galatasaray futbol takımı şampiyon olmuştu. Cim-Bomlu bir arkadaşımıza hediye almak için Galatasaray Store'daydık. Biraz yorgun, biraz dalgındık. Bir rafın önüne gelince dalgınlığımız

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, alikose@marmara.edu.tr

** Arş. Gör. Dr. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, aliyten@marmara.edu.tr

şaşkınlığa dönüştü. Karşımızda tuğlalar vardı. Ali Sami Yen Stadı'nın yenilenen Eski Açık Tribünü'nden sökülen tuğlalardı bunlar. Şaşkındık, çünkü ummadığımız bir kutsallaştırmayla karşılaşmıştık bu modern dükkânda. Biz de Galatasaraylıydık. Ali Sami Yen Stadı'nın tribünlerini biz de defalarca ziyaret etmiştik. Belki bu tuğlalarda bizim de ayak izlerimiz vardı. Ama o tuğlalarla bir gün Capitol Alışveriş Merkezi'nde, modern dizaynlı Galatasaray Store'da kutsal bir meta olarak karşılaşacağımızı hayal bile edemezdik. Ama modern dünyanın belki de en popüler kültür fenomeni olan futbol kendi kutsalını doğurmuştu. Futbolun *Kerbela Taşı* karşımızdaydı.

Eşyalara, renklere, hatta sayılara çeşitli anlamlar atfederiz. Ama çoğu zaman bunun farkında değildir. Kimimizin uğurlu sayısı, kimimizin uğurlu rengi vardır. Tiyatro sanatçısı Yasemin Yalçın'ın televizyon seyircisine beğeniyle izlettirdiği "İnce İnce Yasemince" adlı güldürü programını hatırlarsınız. "Gülazer" tiptemesi unutulmayacak bölümlerinden birisiydi. Sevimli bir laf ebesi, dolandırıcı bir bohçacıdır Gülazer. Yolu mahalle karakoluna fazlaca düşer. Ama her defasında Komiser Tarumar ve şaşkın polis memurunun elinden kolayca kurtulur. Bir gün yine karakoldadır. Bu defa satıcıdır. Kelepçe satma bahanesiyle uğrar karakola. Elindeki kelepçeleri Komiser Tarumar'a göstererek "Komiserim bunlar uğurlu kelepçeler!" der. Tarumar hemen itiraz eder: "Saçmalama Gülazer, hiç kelepçenin uğurlusu olur mu?" diye. Aralarında şu diyalog geçer:

Gülazer: "Komiserim senin uğurlu rakamın ne?"

Komiser: "Sekiz"

Gülazer: "Peki komiserim uğurlu rengin hangisi?"

Komiser: "Mavi".

Gülazer: "A be komiserim! Rakamın, rengin uğurlusu olur da, kelepçenin uğurlusu niye olmasın?"

Bohçacı Gülazer bu sözlerle bize bâtil inançlarla ne denli iç içe olduğumuzu öğretir. Tabii kendi payını da ihmal etmez. Komiser ve şaşkın polise uğurlu(!) kelepçeyi takar, kaşla göz arasında cüzdanlarını yürütür.

Bâtil inanç diye bilinen kimi inançlar aslında bâtil kabul edilmeyen inançların zamanla dönüşüm geçirmiş hali olarak karşımıza çıkarlar. Kapı eşiğinde durmanın uğursuzluk getireceği şeklindeki halk inancı, aslında tarikat kültüründe eşiğin kutsal

sayılmasından kaynaklanan tam tersi bir öğretiye dayanır. Tarih kat ehli eşiği kutsal saymıştır. Çünkü eşik zâhirle bâtının buluştuğu, dışarıdan içeriye geçilen noktadır. Bâtını temsil eden mürşide ulaşmayı sağlayan mekândır. Dergâha, mürşidin bulunduğu odaya veya türbeye eşik öpülerek girilmesinin nedeni budur. Eşik aynı zamanda dervişliğin, yokluğun ve alçakgönüllülüğün sembolüdür. Bu tasavvufî yaklaşım halka yayılmış ve halk, kutsallığı nedeniyle eşiğe oturulmaması gerektiği şeklinde bir inancı benimsemiştir. Ancak zamanla bu inancın nereden geldiği unutulmuş ve eşiğe oturmanın uğursuzluk ve bela getireceği şeklinde bir inanca dönüşmüştür.¹

Bugün Batılıların %52'si astrolojiyi bir bilim olarak kabul ediyor. 70 milyon Amerikalı güne yıldız fallarını okuyarak başlıyor. İnternette 3 milyondan fazla astroloji sitesi var ve bunları yılda yaklaşık 120 milyon insan ziyaret ediyor. Türkiye'de de benzeri eğilimler hızla yaygınlaşıyor. Yıldız haritasına inananların sayısı giderek artıyor. "Kişilik analizi çıkarmadan kimseyle kahve içmeye bile gitmem!" diyecek kadar bu inanışları ciddiye alanlar var ülkemizde.²

Astroloji, insanların kişilik özellikleri ile doğdukları gün ve saat arasında bir bağlantı olduğunu, güneş, dünya ve gezegenlerin konumlarının burçları etkilediğini iddia eder. Peki bu iddia doğru mudur? Saskatchewan Üniversitesi'nde (Kanada) gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmaya göre bu sorunun cevabı "Hayır!"³ Bu araştırma, 1958 yılında aynı gün birkaç dakika ara ile doğan 2000 kişiyi uzun yıllar gözlem altına almış ve bunların kişilik gelişimlerini ve karakter oluşumlarını incelemiştir. Bu arada 700 astrolog da, söz konusu 2000 kişi arasından rasgele seçilen deneklerin kişilik profillerine bakarak doğum haritalarını çıkarmıştır. Sonuçlar karşılaştırıldığında ise astrologların tahminlerinin başarısız olduğu görülmüştür. Kısacası, bu araştırmaya göre kişilik özellikleri ile doğum günü arasında bir bağlantı olduğu,

¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1977, ss. 121-22.

² "Kişilik analizi çıkarmadan kimseyle kahve içmeye bile gitmem!" sözü 29 yaşındaki elektronik mühendisi Aslı Nasuhbeyoğlu'na ait. Nasuhbeyoğlu ile yapılan röportaj için bk. *Hürriyet Gazetesi* (Hürriyet Pazar) 14 Kasım 2004, s. 14-15.

³ Geoffrey Dean ve I. W. Kelly, "Is Astrology Relevant to Consciousness and Psi?", *Journal of Consciousness Studies*, 2003, 10 (6-7), s. 188.

güneş, dünya ve gezegenlerin konumlarının burçları etkilediği inancı bir efsaneden ibarettir. Ancak insanlar bilinmedik alanla ilgili bir şeyler türetip kendilerince bir belirlemede bulunuyorlar. Çünkü insanoğlu gerçeğin belirsiz olduğu hallerde bir yere tutunmak ister. Bu amaçla da kendince bir gerçeklik yaratır. Eğer bu konuda kendisini ilişkilendirebileceği bir grup varsa, gerçekliği başkalarıyla beraber oluşturur. Bu durum, belirsizlikten kurtulma ve kesin bir şeye inanma arzusunun sonucudur. Din işte bu noktada devreye girer; insanlara, onların inanacağı kesin bilgiler sunar.

Fransız dergisi *Le Nouvel Observateur*, Fransız felsefeci ve din sosyologu Frederic Lenoir'a modern toplumlarla "ezoterizmin" in nasıl bağdaşabildiğini sormuş. O da Edgar Morin'in şu sözleriyle cevap vermiş: "İnsanoğlu hem bilgedir hem tuhaftır. İnsanca yaşamaması için mantık kadar duyguya, bilim kadar efsaneye muhtaçtır."⁴

Edgar Morin'in işaret ettiği bu noktayı inançların fonksiyonları bağlamında değerlendirebiliriz. Din psikolojisinin kurucusu sayılan William James bu konuda "İnançlar doğru oldukları için işe yaramazlar, işe yaradıkları için doğrudurlar" der. James'a göre, bizim için önemli olan inanç ve fikirlerimizin bizzat kendileri değil, etkileridir.⁵ Bu, pragmatist bir yaklaşımdır ve bâtil inançlar için de geçerlidir. Çünkü bâtil inançlar da psiko-sosyal ihtiyaçları tatmin eden bir görev üstlenirler. Bu nedenledir ki, binlerce yıldır her kültürde kendilerine yer bulmuşlardır. Modern kültür bu konuda bir istisna değildir. Dahası, modern kültür yeni formlarda bâtil inançlar üretmektedir. Bu makalede, modern dönemde de varlığını sürdüren batıl inanç ve davranışlar ele alınmakta, batıl inançların benimsenmesinde etkili olan faktörlerin psiko-sosyolojik açıdan incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca makalede şu sorulara cevap aranmaktadır: **(a)** *Bâtil inanç nedir ve hangi türleri vardır?* **(b)** *Bâtil inanç ve davranışlar nasıl oluşur ve devam eder?* **(c)** *Psiko-sosyal sebepleri nelerdir?* **(d)** *Bireye hangi faydaları sağlar?* **(e)** *Cinsiyet, yaş ve eğitim gibi değişkenlerle bâtil inanç ve*

⁴ *Le Nouvel Observateur*, 9-16 Aralık 2004; *Hürriyet Gazetesi* (Hürriyet Pazar), 12 Aralık 2004, s. 24.

⁵ William James, *Pragmatism and Other Writings*, Penguin Books, New York 2000, s. 24.

davranışlar arasında bir ilişki var mıdır? (f) Günümüzde bâtil inanç ve davranışların durumu nedir?

1. Bâtil İnanç ve Davranış Nedir?

Bâtil⁶ inanç ve davranış kavramının genel kabul gören bir tanımı yoktur. Çünkü birilerinin tuhaf gördüğü ve bâtil olarak değerlendirdiklerini, bir başkaları normal olgular ve alışılmış durumlar olarak görebilir. Dahası bugün ancak birkaç kişinin inandığı bir şey ileride yaygın kabul gören inanç haline gelebilir. Bir zamanlar meteorlara çok az kimse inanırken bugün herkes “meteor teorisini”ni kabul etmektedir.⁷ Ya da tersinden bir örnek vermek gerekirse, 21. yüzyılda Amerika’da simyaya inanmak, çok irrasyonel bir inanış olarak görülebilir. Çünkü bugün simyaya inanmak mevcut fizik ve kimya kanunlarına aykırı düşmektedir. Ancak 10. yüzyıl İran’ında bu inanış o günün bilimsel verilerine uygundu, insanlar metallerin altın veya gümüşe dönüştürülebileceğine inanmaktaydı.⁸ Dolayısıyla, nelerin bâtil inanç ve davranış olduğu, nelerin olmadığı zaman ve mekâna göre değişiklik arz edebilir. Bu nedenle, bâtil inanç ve davranışların tanımını yaparken sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamı mutlaka dikkate almak gerekir.

Bâtil inanç ve davranışlarla ilgilenen ilk sosyal bilimciler bâtil inancı, doğal sebebi olan bir olayı doğaüstü, gizemli ve bilimsel olarak yalanlanmış neden veya nedenlerle açıklama eğilimi olarak tanımlamışlardır.⁹ Örneğin Alfred Lehmann’a göre bâtil inanç “belirli bir din ile bağdaşmayan, aslı esası olmayan veya toplumun ulaştığı bilgi düzeyiyle çelişen genel bir zandır.” Wuttke, bâtil inancı “eşyaya doğa üstü, insana da insan üstü nitelikler

⁶ Arapça “butlan” kelimesinden türetilen bâtil kavramı, “boş, çürük, asılsız ve gerçeğe aykırı olan” anlamına gelir. (Bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2006, s. 303). Bu kavram, İngilizce ve Fransızca’da “superstition” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kelimenin aslı Latince’deki “superstitio” kelimesidir. Bu kelime, eski halk inançlarının, yeni ve egemen dini anlayışın içinde varlıklarını sürdürmesi şeklinde olumsuz anlamda sihir ve kötü din manasında kullanılmaktadır. Bk. Ali Murat Yel, “Hurafe”, *DİA*, c. 18, s. 381.

⁷ Michael Shermer, “Why Smart People Believe Weird Things”, *Skeptic*, 10 (2), 2003, s. 62.

⁸ Stuart A. Vyse, *Believing in Magic: The Psychology of Superstition*, Oxford University Press, New York 1997, s. 19.

⁹ Jeffrey Rudski, “What Does a “Superstitious” Person Believe? Impressions of Participants”, *The Journal of General Psychology*, 130 (4), 2003, ss. 431-2.

atfetme” şeklinde tanımlar.¹⁰ Davranışçı psikolog Skinner¹¹ ise, bâtil inancı şartlı refleksler bağlamında değerlendirir. Ona göre örneğin kaynamış suda parmağı yanmış bir çocuk, kaynayan bir tencereye karşı şartlı korku geliştirebilir. Bir köpek tarafından ısırılan çocuk, bütün köpeklerden korkabilir. Skinner, bu irrasyonel korkularla bâtil inançlar arasında paralellik kurarak aynı kategoride değerlendirir. Ayrıca Skinner’a göre eylem sonrasında birey herhangi bir tehlikeden tesadüfen korunmuşsa, bu durum onun davranışını pekiştirir, tekrarını ve sürekliliğini sağlar. Kısacası, Skinner’a göre bâtil inançlar yanlış bir neden-sonuç ilişkisi neticesinde ortaya çıkar.

Bâtil davranışlar genellikle bâtil bir inanç veya kabulün sonrasında gerçekleşir. Örneğin tahtaya vurarak, muhtemel bir zardan kurtulacağını düşünen insan, bu düşünceye bağlı olarak tahtaya vurur. Bir başka ifadeyle bâtil davranış bâtil inancı takip eder. Ancak bu bilişsel sistem her zaman böyle işlemez. Zaman zaman birey belirli bir bâtil düşünceye sahip olmadan da bilinçsizce ve alışkanlık halinde bâtil denilen davranışlar sergileyebilir. Bâtil inanç ve davranışları bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, bunların duygusal, bilişsel ve davranışsal unsurların bir karışımı olduğunu görürüz¹²:

- *Duygusal boyut: korku, endişe, öfke, heyecan, sevinç, sürpriz ve merak gibi durumlarla bağlantılı olarak tecrübe edilen duygusal durum ve süreçleri içerir.*
- *Bilişsel boyut: algılama, düşünme, hayal etme, hafıza ve dikkat gibi süreçlerle temsil edilir.*
- *Davranışsal boyut ise, ritüeller ve sembolik davranışlarla ilgilidir.*

Yapılan tanımları dikkate aldığımızda bâtil inanç ve davranışların asılsız ve irrasyonel olma, zaman ve mekâna göre değişme ve bireye yarar sağlama gibi özelliklerinin olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede bâtil inanç ve davranışları şu şekilde tanımlayabili-

¹⁰ Sedat Veyis Örnek,, *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Ün. Basımevi, Ankara 1966. s.19.

¹¹ B. F., Skinner, “Superstition in the Pigeon”, *Journal of Experimental Psychology*, 38, 1948, ss. 75-129.

¹² I. V. Saenko, “The Superstitions of Today’s College Students”, *Russian Education and Society*, 47 (12), 2005, ss. 77-8.

riz: “Bâtıl inanç ve davranışlar, akli selimle ve kitabî din anlayışıyla uyuşmayan, bu nedenle de anlamsız görünen, ancak bireye psikolojik yarar sağlayan ve nesilden nesile devam eden inanç ve uygulamalardır”.¹³ Makalede bâtıl inanç ve davranışlarla ilgili değerlendirmeleri yaparken bu tanım esas alınacaktır.

2. Bâtıl İnanç ve Davranışların Sınıflandırılması

Bâtıl inanç ve davranışlar kaynağına, içeriğine ve hedefine göre üç kategoride değerlendirilebilir. Örneğin Gustav Jahoda bâtıl inanç ve davranışları kaynak açısından dört grupta toplar: **(a)**. Herhangi bir kozmolojik anlayışın veya tutarlı bir dünya görüşünün uzantısı olan bâtıl inançlar. Cin veya şeytan inancının yansımaları bu grupta değerlendirilebilir. **(b)**. Sosyal olarak paylaşılan bâtıl inançlar. Örneğin, kara kedi görme ile şanssızlığı ilişkilendirmek veya sayı sistemlerine dayalı kehanetler. **(c)**. Bireylerin yaşadığı doğaüstü tecrübeler; olağanüstü algılamayı gerektiren beden dışı deneyimler. **(d)**. Kişisel bâtıl inançlar. Bireyin şanslı bir sayısının ya da şapkasının olması gibi.¹⁴

Bâtıl inanç ve davranışları içerik açısından da dört grupta değerlendirilebiliriz: **(a)**. Bireyin hayatındaki önemli olaylarla (doğum, evlilik, ölüm vb) ilgili bâtıl inançlar: İnsanın göbük kordonunun gömüldüğü yerde yaşayacağı inancı gibi. **(b)**. Günlük işlerle ilgili bâtıl inançlar. Belirli günlerde belirli işlerin yapılmasının uğur ya da uğursuzluk getireceğine inanılması: İki bayram arası nikâh yapmanın uğursuzluk getireceği inancını burada örnek olarak verebiliriz. **(c)**. Hayvanlarla ilgili bâtıl inançlar. Baykuşun ötüşünün ölüm haberi getireceği, kara kedi görmenin bela getireceği inancı gibi. **(d)**. Din alanındaki bâtıl inançlar: ulûhiyetle ilgili bâtıl inançlar, gayb bilgisi, ölümlerden medet ummak ve cinlerle ilgili bâtıl inançlar bu gruba girmektedir.

Bâtıl davranışları hedefleri açısından ise iki kısma ayırabiliriz. **(a)**. Başa geleceği düşünülen kötülükler ve tehlikelere karşı yapılan bâtıl davranışlar. **(b)**. Gerçekleşmesi istenilen şeylere yönelik bâtıl davranışlar. Birinci gruptaki bâtıl davranışların kişiye kötülük yöneltten bir rakibe karşı gerçekleştirildiği düşünülür. Çoğu kültürde bu rakip kötü ruhlar, şeytan, kötü niyetli insanlar gibi figürlerle temsil edilir. Bu gruptaki davranışları gerçekleştire-

¹³ Rudski, a.g.m. ss. 431-432; Vyse, a.g.e. s. 19.

¹⁴ Gustav Jahoda, *The Psychology of Superstition*, Penguin Books, Victoria 1970, ss. 10-16.

ren kişi, kendisini pasif konumda hisseder. Çünkü kendisine yöneltilen bir kötülüğe ve tehlikelere karşı savunma ihtiyacı hissetmektedir. İkinci gruptaki bâtil davranışları gerçekleştiren kişi ise, kendisini aktif konumda hisseder, çünkü kişi kendisine yönelik özel bir tehdit veya tehlike hissetmeden maddi ya da manevi bir talepte bulunmaktadır.¹⁵

3. Bâtil İnançlar Nasıl Oluşur?

İnsanoğlu zaman zaman irrasyonel davranma eğilimindedir. Olayları değerlendirirken gerek ön yargı gerekse bilgi eksikliği nedeniyle hatalı mantıksal çıkarsamalarda bulunur. İnsanın bu özelliği bâtil inanç ve davranışlara katkıda bulunur.¹⁶

Birey, çevresindeki uyarıcılarla etkileşim içerisinde. Bu etkileşim sürecinde olaylar arasında bağlantılar kurar. Bu bağlantılar bazen gerçeği yansıtırken bazen de yanlış yorumlamalar ortaya çıkabilir. İşte hemen hemen tüm bâtil inançların temelinde böyle bir yanılma vardır. Kısacası, bâtil inançlar çoğu zaman yanlış bir sebep-sonuç ilişkisine dayanmaktadır.¹⁷

Bilişsel işleyişimiz, olaylar veya nesnelere arasında çeşitli bağlantılar kurarak algılamayı gerçekleştirir; ama bu süreçte bazen yanlış bağlantılar oluştururuz. Bu bağlantılar zamanla pekişerek bâtil inanca dönüşebilir. Bu süreçte *benzerlikler kuralı* ve *temas kuralı* adı verilen iki temel kalıp söz konusudur. *Benzerlikler kuralının* etkin olduğu bâtil inançlarda bir canlı üzerinde istenilen herhangi etkinin onun taklidi yapılarak yaratılabileceğine inanılır. Başka bir ifadeyle bu tür bâtil inançların temelinde birbirine benzeyen uyanların aynı olduğu yanılması yer alır. Mesela sevilmeyen bir kişinin bezden veya tahtadan kuklası yapılarak, kuklaya zarar vererek (şiş batırmak, ayağını çevirmek vb) o kişiye zarar verileceği düşünülür. *Temas kuralının* etkin olduğu bâtil inançlarda ise herhangi bir canlıyla teması olan nesneye yapılacak etkinin, aradaki temas kopmuş olsa bile, o canlıya tesir edeceği düşünülür. Bir kimsenin saçını ve elbiselerini kullanarak ona zarar vermeye çalışmak¹⁸, ya da bir zamanlar Almanya'da bir

¹⁵ Saenko, a.g.m. s. 84.

¹⁶ Vyse, a.g.e. s. 95.

¹⁷ İnci Ayhan - Ferhat Yarar, "Bâtil İnançların Psikolojisi", *Pivolka*, 4 (17), 2005, s. 16.

¹⁸ Ayhan-Yarar, a.g.m. ss. 17-18.

kişinin ayak izine tırnak sürülmesi halinde bu kimsenin topal olacağına inanılması gibi.¹⁹

Bazı bâtıl inançlar da koşullanma yoluyla öğrenilir²⁰. Ayıcıklı silgisiyle sınava giren bir öğrenci eğer sınavı kazanmışsa diğer sınavlarda da aynı silginin kendisine uğur getireceğine inanabilir; ya da kazandığı bir sınavdaki olaylar silsilesinin bir sonraki sınavda da olup olmadığını izleyebilir. Örneğin “bir önceki sınavda ön sırada oturmuştum, öğretmen sınıfa girdiğinde merhaba demişti...” şeklinde düşünebilir. Bazı kalıp yargılar da sebep-sonuç ilişkisinin yanlış değerlendirilmesine neden olabilir. “*Adil dünya yargısı*” bunlardan birisidir. İnsanlar bazı kimselerin başarılarına gelen kötü şeyleri hak ettiklerini, böylece adaletin yerini bulduğunu düşünebilir.²¹

Bilişsel çelişki kuramına göre, bâtıl davranışı gerçekleştiren kişi bu davranışının (nazar boncuğu takmak, tahtaya vurmak vb) akla uygun olmadığını anladığında, bilişsel bir çelişki yaşar. Ancak davranışını değiştirmek zor olduğundan, tutumunu değiştirir ve zamanla nazar boncuğunun ya da tahtaya vurmanın faydalı olduğu yönünde bir düşünce geliştirir.²² Bir başka ifadeyle, eğer bâtıl davranış süreklilik kazanmışsa sonuçta mutlaka inanca dönüşür.

Antropolog L. Levy-Bruhl’a göre bâtıl inançlar, toplumun ortak inançlarının değişim geçirmiş halleridir. Bunlar *telkin*, *taklit* ve *tavsiye* yoluyla nesilden nesile geçerler. Çoğu bâtıl inanç çocukluk çağında öğrenilir ve pek fazla eleştirilmeden hayat boyu sürdürülür.²³

Farklı şekillerde oluşan bâtıl inançlar zaman içerisinde yerini farklı bâtıl inançlara bırakır ya da zamanla unutulmuş bâtıl inançlar belli bir süre sonra tekrar ortaya çıkabilir.²⁴ Bâtıl inançların sürekliliğini sağlayan en büyük etken, bireye sağladığına inanılan faydadır. Kişi, bâtıl inanç ve davranışların kendisine faydalı

¹⁹ Vyse, a.g.e. s. 8.

²⁰ Skinner, a.g.m. ss. 168-72.

²¹ Michaëla Schippers - Paul M. Von Lange, “The Psychological Benefits of Superstitious Rituals in Top Sport: A Study Among Top Sportpersons”, *Journal of Applied Social Psychology*, 36 (10), 2006, s. 2534.

²² Ayhan-Yarar, a.g.m. s. 19.

²³ Saenko, a.g.m. s. 77.

²⁴ Jahoda, a.g.e. s. 87.

olduğunu düşündüğü sürece, akla aykırı olduğunu bilse bile, bunları yapmaya devam eder. Dolayısıyla, insanlarda geleceği bilme arzusu, güvende olma isteği, çaresizlik ve korku olduğu müddetçe bâtil inançlar varolmaya devam edecektir.

4. Bâtil İnançların Psiko-Sosyolojik Nedenleri

Bâtil inanç ve davranışların kültürel, ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve belki de biyolojik olmak üzere pek çok nedeni olabilir. Ancak burada daha çok psiko-sosyolojik nedenler üzerinde durulacağız. Her bâtil inanç türü farklı nedenlerle ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bir bâtil inancı açıklama biçimimiz bir diğeri için geçerli olmayabilir. Bir bâtil inancın birden fazla da nedeni olabilir. Bu konudaki temel nedenleri şu şekilde sınıflandırabiliriz.

a. Eşyanın ve Olayların Mahiyetini Bilmemek

Malinowski²⁵ ve Lévi-Bruhl²⁶ gibi antropologlara göre, ilkel insanlar olayları kontrol edemedikleri ve gerçek sebepleri bilemedikleri zaman, doğadaki cansız nesnelere gizem ve güç atfederek büyü, sihir vb. bâtil inançlara başvurmuşlardır. İlkel insan, günlük hayatta kullandığı eşyalara (balta, ip vs) çeşitli güçler atfetmiş ve bunları ancak böyle bir güç atfetmesi halinde kendi isteği doğrultusunda kullanabileceğini düşünmüştür. Bunun yanında, mesela kayaların ölümsüz olduğu, saygıyı hak ettiği ve bu nedenle kayalara vurulması durumunda uğursuzluğun ve salgın hastalıkların çıkacağına inanmıştır.²⁷ Aslında modern insan da bugün aynı zihinsel yapıyı devam ettirmektedir. Nitekim günümüz insanı da izah edemediği olayları açıklarken hala metafizik dünyadan nedenler arama ihtiyacı duymaktadır.²⁸

Nesnelerin ve olayların mahiyetini bilmemekten kaynaklanan bâtil inançlara günümüz Türkiye'sinden de örnekler vermek mümkündür. Sivas yöresinde sigilleri iyileştirmek için bir ağaç dalına kurbağa asılır. Kurbağa dalda kurudukça sigilin de kuru-yacağına inanılır.²⁹ Giresun yöresinde zayıf ve çelimsiz çocuklar,

²⁵ Bronislaw Malinowski, *Büyü, Bilim ve Din*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, ss. 157-159.

²⁶ Lucien Lévi-Bruhl, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* (Çev. O. Adanır), Doğu Batı Yay., İstanbul 2006, s. 28.

²⁷ Lévi Bruhl, a.g.e. s. 29.

²⁸ Ali Kuşat, *Türk Toplumunda Nazar ve Psikolojik Bir Yaklaşım*, Laçın Yay., Kayseri 2004, s. 49.

²⁹ Örnek, a.g.e. s. 107.

güç ve kuvvetin sembolü kabul edilen ceviz ağacının altından geçirilir, böylece çocukların güçleneceğine inanılır. Bu uygulamayı Trabzon ve civarında ise çocuğu olmayan kadınlar yapmaktadır.³⁰ Adana ve yöresinde köpeklerin vakitsiz ulumasının o köyden cenaze çıkacağına işaret ettiğine inanılmaktadır. Terlik veya ayakkabının ters dönmesi birinin öleceğine işaret ettiğine inanılır ve bu yüzden hemen düzeltilir. Akşam kimseye süt ve yoğurt verilmmez, yoksa evden cenaze çıkacağına inanılır. Baykuş konan evden cenaze çıkacağına inanılır ve baykuş uğursuz sayılır.³¹

b. Geleceği Bilme Arzusu

Bâtil inançlar, geleceği görme ve muhtemel sıkıntıları tahmin etme arzusunu tatmin eder. Bu arzunun arkasında insanların geleceği merak etme veya kendi hayatlarında meydana gelecek olayları anlama, kendi kaderleri hakkında çeşitli sembolik işaretleri yakalama ve nihayetinde de kendilerini olumlu ya da olumsuz şeylere karşı hazırlama isteği yatmaktadır.³² Gelecekte emin olma arzusu ve haber alınamayan bir durumda rahatlatma isteği insanları bâtil inanç ve davranışlara sevk edebilir. Örneğin Konya ve yöresinde Peygamber devesi ismi verilen bir böcek kendisine uzatılan bir çöpü ayaklarıyla tutuyorsa o kişinin sorduğu soruya olumlu cevap veriyor demektir. Tekirdağ yöresinde, bebeğin cinsiyetini bilebilmek için bir bardak suya süt damlatılır, eğer süt suyun üzerinde kalırsa kız, dibine çökerse erkek olacağına inanılır. Yine aynı yörede gebe kadının haberi olmadan bir sandalyenin altına makas, diğerine bıçak konulur. Gebe kadın bıçağın üstüne oturursa bebeğin erkek, makasın üstüne oturursa kız olacağına inanılır.³³ Ayrıca gazetelerde yayınlanan fallara inanma ve sayıları şifrelerendirerek geleceğe dair birtakım kehanetlerde bulunmak da bu konuya örnek olarak verilebilir.

c. Korku ve Stress

Spinoza'ya göre bâtil inançlar korku sayesinde yayılır, korunur ve beslenir. Spinoza, "insanlar karşı karşıya kaldıkları her şeyi bilinen kurallara göre yönetebilselerdi veya şans her zaman

³⁰ www.tirebolu.4t.com/kultur1.htm.

³¹ Zeynep Kök, *Karaisali (Merkez) Halk Kültürü Arastırması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2006, ss. 50-51.

³² Saenko, a.g.m. s.83.

³³ Erman Artun, "Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9-10, İstanbul, 1998, s. 86.

onlardan yana olsaydı bâtil inançlara yönelmezlerdi” der.³⁴ Bazı insanlar ölümcül hastalıklara veya musibetlere her an uğrayacakları duygusuna fazlaca kapılırlar. Bu durum, onları korku ve cesaretsizliğe iter. Bu nedenle kendilerini koruyacağını düşündükleri irrasyonel hatta gülünç ritüelleri gerçekleştirme ihtiyacı hissederler. Tahtaya vurmak, ortası delik paradan medet ummak vb. bu duruma örnek olarak verilebilir.

Birey stresli anlarında kontrol duygusunu kaybeder. Böyle bir durumda kontrol duygusunu tekrar kazanmak için bâtil inanç ve davranışlara başvurabilir. 1991 Körfez Savaşı sırasında İsrail’de yapılan bir araştırma şu sonucu ortaya koymuştur: Tehlike ve stresin daha fazla olduğu bölgelerde bâtil inançların daha yaygın olacağı hipotezinden yola çıkan Tel Aviv Üniversitesi’nden Giora Keinan, Kudüs ve Scud füzelerinin vurduğu Tel Aviv kentlerinde karşılaştırmalı bir araştırma yaptı. Araştırma, Scud füzelerinden dolayı stres ve korkunun daha fazla olduğu Tel Aviv’de bâtil davranışların yaygınlaştığını ortaya koydu.³⁵

d. Çaresizlik

Bir felaketle karşılaşan kişi, gerçek çözümlerin zor olduğunu düşünmesi halinde suni çözümler üretir ve bu çözümlerin kendisine fayda vereceğine inanır. Bu anlamda, türbelerde çaresizlikten kaynaklanan bâtil inanç ve davranışların pek çok örneği görülmektedir. Mesala İstanbul’daki Zuhurat Baba Türbesi’nde çocuğu olmayan bazı kadınlar türbeye bezden yapılmış beşik bıraktıkları takdirde çocuk sahibi olacaklarına inanmaktadırlar.³⁶ Yine İstanbul’da bulunan Telli Baba Türbesi’nde ise insanlar her bir dilek için ayrı bir tel kesmekte, bunları türbeden ayrılırken yollarında götürmekte ve dilekleri yerine gelince tekrar geri getirip telleri türbeye bırakmaktadırlar.³⁷

Samuel Stouffer, *The American Soldier* isimli kitabında II. Dünya Savaşı sırasında çaresiz kalan ve sürekli korku yaşayan

³⁴ Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler* (Çev. Tayfun Atay), İmge Yay., Ankara 2004, s. 227.

³⁵ Vyse, a.g.e. s. 133.

³⁶ Kübra Ünal, “Popüler Dinin Düşünüş Biçimi Üzerindeki Etkisi”, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 7 (1), 2007, s. 3.

³⁷ Tuğba Uygun, *Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Sebepleri (Sarıyer Telli Baba Türbesi Örneği)*, Lisans Bitirme Tezi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2005, ss. 60-2.

askerler arasında bâtil davranışların (muskalar, tılsımlar ve tavşan ayağı taşımak) yaygınlaştığını belirtir.³⁸

e. Kutsallaştırmanın Yön Değiştirmesi

Kutsallaştırma din alanında gerçekleştirilmediği takdirde, içeriği farklı olmakla birlikte benzer kalıplarda başka alanlara kaymaktadır. Bir başka ifadeyle bastırılan, yani gerçek şekliyle tatmin edilemeyen inançlar başka şekillerde dışa vurabilir. Psikolog Viktor Frankl'a göre bastırılan gerçek inançların yerini bâtil inançlar alır. Çünkü insandaki inanma isteği boşluk kabul etmez; genel kabul görmüş inançları benimseyemeyen insanlar, ne kadar modern ve rasyonel olurlarsa olsunlar bâtil inançlara meyledebilirler.³⁹ Kader inancının yıldız falları eşliğinde şekillendirilmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.

f. Güvenlik İhtiyacı

Güvende olma duygusu, insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. İnsan her zaman güvenli bir ortam arzusundadır. Bu arzu onu belki de farkında olmadan bâtil inanç ve davranışlara yönlendirebilir. Güvenlik ihtiyacını tatmin eden bâtil inanç ve davranışları iki gruba ayırabiliriz. **(a) Başarısızlıktan kaçınmaya yönelik davranışlar:** Bu tür davranışları gerçekleştirenler, hayattaki zorluklara, engellere, musibetlere, kötü niyetli kimselere, başarısızlıklara ve hastalıklara karşı kendilerini koruduklarını hissederek. **(b) Duygusal dünyaya istikrar kazandırmaya yönelik davranışlar:** Bu davranışlarla kişi kendisine daha fazla güven duyar, psikolojik olarak rahatlar, iyimser ve ümitvar bir ruh haline kavuşur; yeni teşebbüslerinde şüpheden uzaklaşır, başına kötü bir şey geleceği hissinden kurtulur.⁴⁰

Rusya'da üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, bâtil inançları olan öğrencilerin %86'sının bu inançlarına güvenlik ihtiyacının temel oluşturduğunu ortaya koymuştur. Aynı araştırma bâtil inancı olan öğrencilerin %42'sinin başarısız-

³⁸ Jahoda, a.g.e. ss. 128-9.

³⁹ E. Viktor Frankl, *The Unconscious God: Psychotherapy and Theology*, Washington Square Press, New York 1985, s.70.

⁴⁰ Saenko, a.g.m. s. 81.

lıktan kaçınmak ve %43'ünün duygusal dünyaya istikrar kazandırmak için bu davranışları yaptıklarını ortaya koymuştur.⁴¹

g. Başarıya Ulaşma ve Kendinden Emin Olma

Kişi zaman zaman daha iyi bir gelecek arzusu, daha fazla maddi kazanç ve sosyal yaşamda daha başarılı olma gibi talepler için bâtil inanç ve davranışlara yönelmektedir. Rusya'da üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada öğrencilerin %88'inin bâtil inanç ve davranışlarının temelinde, başarıya ulaşma ve kendinden emin olma isteği olduğu ortaya çıkmıştır.⁴² Üniversite sınavına çalışan ancak kendi çalışmasına yeterince güvenmeyen bir öğrencinin herhangi bir türbeye giderek türbenin duvarlarına kazanmak istediği okulun ismini yazması, bu konuda gözlemlenen en canlı örneklerden birisidir.

h. Belirsizlik Duygusu

Günlük hayatımızda başarısızlıklarla, belirsizliklerle, bazen de felaketlerle karşı karşıyayızdır. Araba sürerken, maddi yatırım yaparken, iş değiştirirken, okula başlarken, bir gönül ilişkisine girerken bazı riskler alırız. Bu eylemlerimizin sonucunda mutluluk da yaşayabiliriz, üzüntü de. Ama sonuç ne olursa olsun bu süreçte kesin olan bir şey vardır ki, o da belirsizlik duygusudur. Belirsizlik insan tecrübesinin kaçınılmaz bir ögesidir. Ancak insanlar bu konuda farklı yaklaşımlar gösterir. Kimisi risk almayı sever: Kumar oynar, hızlı araba kullanır, paraşütle atlamaktan zevk alır. Bu tip insanlar belirsizliği kendileri için bir zevk haline getirirler. Kimisi de belirsizlikten aşırı derecede rahatsız olabilir, hatta çeşitli fobiler ve depresyonlar geliştirebilir. Ancak insanların çoğu bu iki uç arasında orta bir yerde bulunur; hayatlarını bu tür risklerden ve kontrolleri dışında kalan beklenmedik hallerden uzak tutmaya çalışır.⁴³ Buna rağmen hayat insanın karşısına her zaman kontrol edilebilir olaylarla çıkmaz. Böyle durumlarda bâtil inanç ihtimali yükselir.

Bir olayın sonucu kişi için ne kadar önemliyse, kişi belirsizlik durumunu o kadar ciddiye alır ve yoğun bir gerilim yaşar.⁴⁴ Bu psikolojik durum kişiyi bâtil inançlara sürükleyebilir.

⁴¹ Saenko, a.g.m. s. 82.

⁴² Saenko, a.g.m. s. 82.

⁴³ Vyse, a.g.e. s. 5.

⁴⁴ Schippers-Lange, a.g.m. s. 2535.

Geleceğe yönelik kaygının çok yoğun olduğu durumlarda, insan gelecekle ilgili hiçbir şey bilmemektense, hangi kötü durumla karşılaşacağını bilmeyi tercih eder. Belirsizlik halinden kurtulmak için de, bâtıl inançlara yönelebilir. Mevcut durumu kötü olan insanlarda böyle bir psikolojinin ortaya çıkma ihtimali daha yüksektir.⁴⁵ Çevresel şartlardaki belirsizlikler de bâtıl inançları artırabilir. Örneğin Trobriand Adaları'nda gözlem yapan Malinowski, yerlilerin bilmedikleri bölgelere ava çıkmadan önce daha fazla ritüel yaptıklarını söyler.⁴⁶

i. Sosyal Uyum İhtiyacı

Kişi bâtıl davranışları yerine getirerek toplumda yine kendisi gibi davrananların takdirini kazanmış ve onlara benzeyerek aidiyet duygusunu tatmin etmiş olur.⁴⁷ Zaman zaman her birey kendi başına olduğunda yapmayacağı birtakım bâtıl davranışları topluluğa uyma adına gerçekleştirebilir.⁴⁸ Burçların insanlar üzerindeki etkisine inanmamasına rağmen, bu konunun konuşulduğu bir ortamda gruba uymak için burcunu söyleyerek sohbet katılan kişiyi burada örnek olarak verebiliriz.

j. Sorumluluğu Başka Güçlere Atfetme

Bâtıl inançlar aynı zamanda kişinin sorumluluğu dış güçlere atfetme eğilimidir.⁴⁹ İnsanlar zaman zaman kendi yeteneklerini, yetersizliklerini, başarılarını ve başarısızlıklarını dış güçlere atfederler. Ayrıca yetenek ile şans karıştırmakta ve yaptıklarının sonuçlarını kendi yeteneklerine değil de, şansa bağlamaktadırlar. Bu da onların şanslarını artırmak için bâtıl inançlara eğilimli olmalarını açıklamaktadır.⁵⁰

Kişi bâtıl davranışı gerçekleştirmekle daha sonra yaşayacağı bir başarısızlığa mazeret bulduğunu ve üzerine düşen sorumluluğu yapmış olduğunu düşünerek üzerindeki yükü hafiflettiğini hisseder.⁵¹ Örneğin üniversite sınavına girecek olan bir öğrenci türbeye gidip kazanmak istediği okulun ismini türbenin duvarına

⁴⁵ Jahoda, a.g.e. s. 133.

⁴⁶ Malinowski, a.g.e. s. 157-59.

⁴⁷ Saenko, a.g.m. s. 83.

⁴⁸ Vyse, a.g.e. ss. 162-64.

⁴⁹ Galip İsen- Veysel Batmaz, *Ben ve Toplum: Sosyal Psikoloji*, Om Yay., İstanbul 2002, s. 84.

⁵⁰ Schippers-Lange, a.g.m. s. 2534.

⁵¹ Saenko, a.g.m. s. 83.

yazarak veya sınava uğurlu saydığı bir kalemle girerek üzerine düşen görevi yerine getirdiğini düşünebilir. Böylece bu öğrenci sınavı kazanamaması halinde, elinden gelen her şeyi yaptığını hissederek kendini suçlama psikolojisinden sıyrılmış olur.

k. Rüyalar ve Hayal Gücü

İnsanlar zaman zaman rüyada gördükleri imgelerden etkilenerek düşünce ve hayal dünyalarını şekillendirirler. Rüyada görülen imgeler zamanla unutulur ve farkında olmadan gerçek kültürel ve çevresel unsurlarla da birleşerek gerçek olaylar gibi algılanabilir. Nitekim hayaletlerin varlığına dair inançların sebebi rüyalardır.⁵² Ayrıca insanlar özlem duydukları şeylere ulaşamadıkları zaman hayal güçlerine başvurarak bâtila inanacak hale gelebilirler. Örneğin kocasının kendisini terk etmesiyle hem maddi hem de manevi yönden zor durumda kalan bir kadın, kocasını eve döndürmek için makaraları sararak “kuş yuvası” yapar ve bunu denize atar. Böylece kocasının geri döneceğini düşünür.⁵³ Bu bâtil davranış şeklinde, bireyin hayal gücünün yuva metaforunu ürettiği görülür.

5. Bâtil İnançlar Bireye Ne Kazandırır?

Bâtil inançların kökeninde bilgi eksikliği, şartlanma, korku, çaresizlik ve geleceği bilme arzusu gibi nedenler olabilir. Ancak bâtil davranışların alışkanlık halini almasındaki en temel neden, bunların bireye fayda sağladığına inanılmasıdır. İnsanlar bâtil davranışlara genelde zor zamanlarda ve çaresizlik anlarında başvururlar. Normal zamanlarda ise bâtil inançlar sadece inanç düzeyinde kalırlar. Dolayısıyla, bâtil davranışların bir faydaya, bir fonksiyona yönelik olarak gerçekleştirildiğini sonucuna ulaşabiliriz.

Bâtil inanç ve pratikler temel olarak şu fonksiyonlara sahiptir:

Kontrol fonksiyonu: Kişi bâtil inançları gerçekleştirmekle, davranışlarını planlama, değiştirme ve kontrol etme imkanına sahip olduğuna inanır.⁵⁴ Mesela, tahtaya vuran ya da uğurlu elbisesini giyen bir kişi, kendisiyle ilgili bazı olayları kontrol ettiğini düşünür.

⁵² (Jahoda, a.g.e. s. 39.

⁵³ Ünal, a.g.m. s.4.

⁵⁴ Saenko, a.g.m. s. 86-7.

Bilişsel fonksiyon: Bâtıl inanç ve pratikler, bireyin kötü şans, sıkıntı ve başarısızlık gibi olayları anlamasını ve bunları bir sebebe atfetmesini sağlar. Ayrıca birey, bâtıl davranışları gerçekleştirmekle, gelecekteki muhtemel olayları tahmin etme imkanını elde ettiğini düşünür.⁵⁵ Bireylerin temel ihtiyaçlarından birisi de tutarlı ve işlevsel bir anlam sistemi oluşturabilmektir. Bu sistem oluşturulurken insanlar özellikle kendi hayatlarıyla ilgili problemlerin çözümünü farklı alanlarda arayabilirler. İşte bu alanlardan birisi de bâtıl inanç ve davranışlardır.

Duygusal Savunma fonksiyonu: Bazı durumlarda bâtıl düşünceler, bireyin duygusal alanını düzenler. Bireyi olumsuz duygulara karşı korur, rahatlamasını sağlar. Evlilik ve çocuk sahibi olmak gibi önemli kararların eşliğindeki bireyler, eğer verecekleri kararın olumlu sonuç getireceğinden emin değillerse, bâtıl inanç ve davranışlara yönelerek kendilerine duygusal destek sağlayabilirler.⁵⁶

6. Bâtıl İnançlar ve Kişisel Özellikler

Araştırmalara göre bâtıl inançlar bireyin cinsiyetine, yaşına, eğitim durumuna ve kişilik özelliklerine göre farklılık gösterebilir. Bazı insanlar bâtıl inançları ciddiye alırken bazıları da onlara önem vermez, hatta gülüp geçerler. Kimi psikologlara göre bu farklılık insanların kişilik özelliklerinden kaynaklanır. Örneğin Gordon Allport⁵⁷, bătıla inanmayı bir tür kişilik özelliği olarak görür. Freud⁵⁸ ise bâtıl inançlarla paranoyak kişilik arasında paralellikler olduğunu iddia eder. Ona göre bâtıl inançlılar ve paranoyak tipler, başkalarından gelen en küçük bir işarettten bile yersiz sonuçlar çıkarırlar. Ancak Freud bu tespitine rağmen, bâtıl inançlar konusunu her yönüyle incelemeyeceğini ve kesin sonuçlara varmaktan özellikle kaçındığını belirtmiştir. Nitekim, Freud'dan sonra yapılan araştırmalar, bâtıl inanç ve davranışlardan pek çoğunun anormal sayılamayacağını göstermiştir.⁵⁹

⁵⁵ Saenko, a.g.m. s. 86-7.

⁵⁶ Saenko, a.g.m. s. 86-7.

⁵⁷ Gordon Allport, *Personality: A Psychological Interpretation*, Contable London, 1956, s. 434.

⁵⁸ Sigmund Freud, *Günlük Hayatın Psikopatolojisi*, Sosyal Yay., İstanbul 1990, ss. 297-8.

⁵⁹ Vyse, a.g.e. ss. 172-5.

Klinik psikoloji araştırmalarına göre önyargılı kişiler ve baskıcı ailelerde yetişenler bâtil inançlara daha eğilimlidirler.⁶⁰ Yine bir kişilik özelliği olan içten/dıştan denetimlilik (iç kontrol odaklı veya dış kontrol odaklı olma) ile bâtil inançlara meyiletme arasında bir ilişki gözlemlenmiştir. İç kontrol odaklı bireyler olayları daha çok kendi eylemlerinin bir sonucu olarak görürken, dış kontrol odaklılar şans ve talih gibi kavramlara yönelmekte, olayların sebeplerini ve kontrolünü dış etkenlere atfetmektedirler.⁶¹ Dolayısıyla, dış kontrol odaklı kişiler bâtil inanç ve davranışlara daha eğilimlidirler. Jerome Tobacyk ve Gary Milford'un yaptığı araştırmada dış kontrol odaklı bireyler iç kontrol odaklılara göre büyü, reenkarnasyon, önceden haber verme gibi fenomenlere daha çok inanma eğilimi göstermişlerdir.⁶²

a). Kadınlar mı yoksa erkekler mi bâtil inanca daha eğilimlidir?

Bâtil inanç-cinsiyet ilişkisi, başka bir ifadeyle kadınların mı yoksa erkeklerin mi bâtil inançlara daha eğilimli oldukları hep tartişılmıştır.

Cinsiyet-bâtil inanç ilişkisini inceleyen bazı araştırmalarda kadınların bâtil inançlar ve olağanüstü olaylara inanma eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu gösteren bulgular elde edilmiştir. Örneğin New York'ta 132 kişi üzerinde yapılan bir araştırmada "tahtaya vurmanın uğur, merdiven altından geçmenin uğursuzluk getireceğine" kadınlar erkeklere oranla daha fazla inanma eğilimi göstermişlerdir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan başka bir araştırmada ise olayları önceden bilmeye kızlar, erkeklere göre daha çok inanma eğilimi göstermişlerdir.⁶³ Türkiye'de yapılan bazı araştırmada kadınların batın inançlara daha eğilimli olduğuna işaret eden sonuçlara ulaşılmıştır.⁶⁴

⁶⁰ Jahoda, a.g.e. s. 139.

⁶¹ Schippers-Lange, a.g.m. s. 2537.

⁶² Shermer, a.g.m. s. 69; Shermer, Michael, *Why People Believe Weird Things*, Henry Holt and Company, New York 2002, s. 294.

⁶³ Shermer, a.g.e. ss. 288-9.

⁶⁴ Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat: İzmir Örneği*, İşaret Yay., İstanbul 1993, s. 105; Mustafa Arslan, "Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (6), 2004, s. 26.

b). Gençler mi yoksa yaşlılar mı bâtil inanç ve davranışlara daha eğilimlidir?

Bâtil inanç konusunda etkili olan bir başka faktör de yaştır. Yaş faktörü cinsiyet faktöründen daha karmaşık bir durum arz eder. Çünkü araştırmaların bazılarında gençler bazılarında yaşlılar bâtil inançlara daha eğilimli gözükmektedir. Örneğin Amerika'da yapılan bir kamuoyu araştırmasında otuz yaş altındaki bireylerin otuz yaş üstündeki bireylere göre bâtil inanca daha eğilimli olduklarını gösteren bir bulgu elde edilmiştir.⁶⁵ Köktaş'ın araştırması⁶⁶ da yaş ilerledikçe bâtil inançlarda artış olduğunu göstermektedir. Amerika'da polisler üzerinde yapılan bir araştırma da genç polislerin dolunay etkisine, yani dolunayda suç işleme oranlarının arttığına, yaşlı polislerden daha çok inandıkları bulgulanmıştır. Psikolog Seymour Epstein'in üç farklı yaş grubu (9-12; 18-22 ve 27-65) üzerinde yaptığı araştırmaya göre yaşlılar gençlere göre muskaların şans getirdiğine daha fazla inanmaktadırlar. Ancak aynı araştırmaya göre, telepati ve olayların önceden bilinebileceğine inanma konusunda yaş grupları arasında fark yoktur.⁶⁷

c). Eğitim-Bâtil İnanç İlişkisi Nasıldır?

Bâtil inanç ve davranışların “temelsiz, irrasyonel ve boş şey” şeklinde tanımlanması bu konuda zeka ve eğitim düzeyinin önemli bir değişken olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bilim dünyasında, zeki ve eğitim görmüş insanların bâtil inançlara ve olağanüstü olaylara inanma oranlarının daha düşük olacağı yönünde bir ön kabul vardır. Her ne kadar bu ön kabulü destekleyen empirik veriler olsa da, bu veriler hem sayıca sınırlıdır hem de bazı belirsizlikler içermektedir. Örneğin Georgia Eyaleti'nde lise son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma, IQ puanı düşük olan öğrencilerin IQ puanı yüksek olanlara göre bâtil inançlara daha eğilimli olduğunu göstermiştir. James Alcock ve L. Otis tarafından yapılan bir başka araştırmada ise eleştirel düşünme yeteneği zayıf olanların olağanüstü olaylara inanma eğiliminin yüksek olduğu bulunmuştur. Yine W. S. Messer ve R. A. Griggs beden dışı tecrübeler (out of body experiences) gibi paranormal olaylara inanma ile derslerdeki per-

⁶⁵ Shermer, a.g.e. s. 289.

⁶⁶ Köktaş, a.g.e. s. 106.

⁶⁷ Shermer, a.g.m. s. 66.

formans arasında negatif ilişki olduğuna dair bulgular elde etmiştir. Fakat bu üç araştırmada da farklı ölçekler kullanılmıştır. Birinde IQ ölçeği, diğerinde düşünme yeteneği ölçeği ve eğitim performansı ölçeği. Bu ölçeklerin üçü de bireyin zeki olduğunun açık göstergesi olamazlar. Bu nedenle bu araştırmalara bağlı olarak zeka seviyesi düşük olanların bâtil inançlara daha eğilimli olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir.⁶⁸

Bâtil inanç ve pratikler konusunu psikolojik açıdan inceleyen ve bu konuda bir kitap yazan Stuart Vyse'e göre, New Age hareketlerinde⁶⁹ olduğu gibi zeki ve iyi eğitim almış bireyler de bâtil inançlara yönelebilirler.⁷⁰ Çünkü zeki insanlar özel bir alanda zeki olabilirler. Ancak bu, onların her alanda aynı kabiliyeti sergileyecekleri anlamına gelmez. Bu insanlar bazı alanlarda çok başarısız olabilirler. Aynı zamanda zeki oldukları kabul edilen bilim adamları, üzerinde çalıştıkları konuların da etkisiyle, hep aynı şeylerle uğraşırken farklı bilgi alanlarını göz ardı ediyor olabilirler. Bu da onların uzman olmadıkları alanlarda başarısız olabileceklerini ve bâtil inançlara yönelebileceklerini göstermektedir. Zaten bazı araştırmalar da bilimsel bilginin her zaman irrasyonel inançlara yönelimi yeterince engelleyemediğini ortaya koymaktadır.⁷¹

Eğitim-bâtil inanç ilişkisini inceleyen bazı araştırmacılar ise eğitim düzeyi yükseldikçe bâtil inançların azalacağını savunmuşlardır. Örneğin Laura Otis ve James Alcock yaptıkları araştırmada üniversite hocalarının öğrencilerine göre bâtil inanca daha az eğilimli olduklarını ortaya koymuşlardır.⁷²

7. Modern Dünya ve Bâtil İnançlar

Bâtil inanç ve davranışlar en ilkel kabileden en modern topluma kadar tarih boyunca her coğrafyada görülen psiko-sosyal bir olgudur.⁷³ Aslında tarihe bakıldığında insanlar arasında bâtil

⁶⁸ Shermer, a.g.m. s. 64.

⁶⁹ Doğu dinlerini ve gizemli pratikleri temel alan felsefi ve ruhsal hareket.

⁷⁰ Vyse, a.g.e. s. 47.

⁷¹ Shermer, a.g.e. ss. 287-91.

⁷² Shermer, a.g.e. s. 290.

⁷³ Muzaffer Günay, *Hurafeler ve Bâtil İnançlar*, Sevgi Yay., İstanbul 2002, ss. 11-2; Richard Wiseman- Caroline Watt, "Measuring Superstitious Belief: Why Lucky Charms Matter", *Personality and Individual Differences*, 37, 2004, s. 1533.

inançlı olanlar ve olmayanlar şeklinde kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Her insanda az ya da çok bâtil inanç vardır. Bu durum bugün de böyledir.⁷⁴ Günümüz insanı da zaman zaman bâtil inançlara yönelmekte ve bâtil davranışlardan medet ummaktadır. Kimisi bâtil inançlara ara sıra müracaat ederken kimisi bu inançları sürekli bir davranış şekline dönüştürmektedir.

Modern yaşam tarzının bâtil inançları ortadan kaldıracağı şeklindeki beklentiler bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Konuyla ilgilenen akademisyenler artık bu inançların modern çağda da var olduklarını söylemektedirler.⁷⁵ Aslında bâtil inançları olan insanların sayısı görüldüğünden fazladır. Çünkü bazıları alay edilme endişesiyle bâtil inançlarını başkalarına anlatmamakta veya bu inançların gerektirdiği eylemleri yalnızken gerçekleştirmektedir.⁷⁶

Bâtil inanç ve davranışlar günümüzde kültürel çözümlerin ve ekonomik krizlerin yaşandığı zamanlarda daha fazla görülebilir.⁷⁷ Modern dünyaya ait olan bu problemler bu inançların devamını sağlamaktadırlar. Eskiden doğa olayları karşısındaki çaresizliği nedeniyle bâtil inançlara yönelen insanoğlu, bugün ekonomik krizler veya ailevi problemler nedeniyle aynı eğilimi sergilemektedir. Çünkü çaresizlik hissine kapılan kişi, kendine destek olacak bir güç aramakta, bu gücü bulamadığı zaman da bâtil inançlara yönelebilmektedir.

Dolayısıyla, bâtil inançlardan uzaklaşacağı düşünülen Modern Batı toplumunda, bâtil davranışların oldukça yaygın olduğunu söylemek için birçok nedenimiz bulunmaktadır. Mesela Amerika'da 1990 yılında yapılan Gallup (kamuoyu) araştırmasına göre Amerikalıların %14'ü kara kedi görmenin; %12'si merdiven altından geçmenin; %5'i ayna kırmanın uğursuzluk getireceğine inanmaktadır.⁷⁸ İtalya'da 2007 yılında "*The Italian Association for the Protection of Animals and the Environment*" isimli hayvan hakları derneği, ülkede her yıl 60.000 dolayında kara kedinin uğursuzluk getirdiği inancıyla öldürüldüğünü iddia etmiştir. Derneğin

⁷⁴ Jahoda, a.g.e. s. 33.

⁷⁵ Vyse, a.g.e. s. VII.

⁷⁶ Vyse, a.g.e. s. 14.

⁷⁷ Saenko, a.g.m. ss. 77-8.

⁷⁸ Vyse, a.g.e. s. 18.

iddiasına göre kara kediler daha çok Cadılar Bayramı'nda (Halloween) öldürülmektedir. İngiltere'de ise İtalya'nın aksine kara kedinin uğur getireceğine inanılmaktadır.⁷⁹

Başta Amerika olmak üzere bugün tüm Hıristiyan dünyasında uğursuzlukla özdeşleştirilen en yaygın bâtil inanış 13 rakamına ilişkindir. Bu inanç Hz. İsa ile havarileri arasında yaşanan tarihsel bir vakiya dayanmaktadır. Hz. İsa Roma askerleri tarafından takibata uğradığı sıralarda 12 havarisiyle birlikte. Toplam 13 kişidirler. Havarilerden birisi (Yehuda İşkoryat) Romalılarla anlaşarak Hz. İsa'yı ele verir. Böylece 13. kişi ihanet eden kişi olmuştur. 13 rakamının uğursuzluğuyla ilgili inanç bu olaya dayanmaktadır.

Mesela yine 1990 tarihli Gallup araştırmasına göre Amerikalıların %9'u ayın 13'ünün Cuma gününe rastlamasını bir uğursuzluk işareti olarak görmektedir. Çünkü İncil'e göre Hz. İsa Cuma günü ölmüştür. 13 rakamının uğursuzluğuyla ilgili inanışlara günlük hayatın her bölümünde rastlamak mümkündür. Örneğin bazı hostesler 13 numaralı koltukta oturan yolcuyla ilgilenmek istemezler. Bazı yolcular 13 numaralı koltuğa düştükleri zaman koltuklarını değiştirmek isterler.⁸⁰ Yine Amerika'da bazı çok katlı binalarda 13. kat bulunmamaktadır. 13 rakamının uğursuzluğu Batı dünyasında o kadar yaygın bir fenomen haline gelmiştir ki, 13'ten korkma hastalığı (*Triskaidekafobi*) adıyla psikoloji literatüründe bile yer almıştır. Benzeri bir sayı takıntısı, 4 rakamından korkma rahatsızlığı (*Tetrafobi*) şeklinde Çin, Japonya ve Kore gibi Uzakdoğu ülkelerinde görülen bâtil inançtır. Bu inancın nedeni ise ölüm ve 4 sözcüklerinin telaffuzlarının aynı olmasıdır.⁸¹

Amerika'da yapılan diğer Gallup araştırmalarına göre ise, bâtil ve olağanüstü olaylara inançlar halen devam etmektedir. Bu araştırmalara göre 1990-2000 yılları arasında hayalet gördüğünü söyleyenlerin, görülmeyen şeyleri gördüğünü veya bildiğini iddia edenlerin sayısında belirgin bir artış söz konusu olmuştur.⁸² İngiltere'de yapılan bir araştırmada ise araştırmaya katılanların

⁷⁹ www.telegraph.co.uk/news/main.jhtml?xml=/news/2007/08/26/wcat126.xml

⁸⁰ Jahoda a.g.e. ss. 18-19.

⁸¹ Gökhan Tok, "Aklımızın En Sıradışı Oyunları", *Bilim ve Teknik*, Haziran 2006, s. 21.

⁸² Shermer, a.g.e. s. 29.

%22'si uğurlu sayılara; %18'i büyüye; %75'i ise tahtaya vurma-
nın şans getirdiğine inandığını belirtmiştir.⁸³

Türkiye'de de günlük yaşamın sıkıntılarını gidermede psikolo-
jik işlevlere sahip olan yatır ve türbelerde çeşitli bâtil davranışla-
ra rastlamak mümkündür. Ölülerden medet ummak, mum yak-
mak, çaput bağlamak, bezden bebek yapıp türbeye bırakmak, ip
germek, makara sarmak, türbedeki çimlere şeker bırakmak vb.
bunlardan sadece birkaçıdır.⁸⁴

Kısacası modern dönemde bilimsel bilginin artmasıyla birlikte
bâtil inançların azalacağı öngörülmüştü. Ancak bu öngörü ger-
çekleşmedi. Bâtil inançlar belki form değiştirdi, ama varlığını de-
vam ettirdi. Örneğin, eskiden insanlar “şeytan” ya da “cin” sözle-
rini telaffuz etmekten sakınırlardı. Çünkü isimlerini telaffuz et-
meleri halinde kendilerine musallat olacaklarını düşünürlerdi.
Bugün bu düşünceler kısmen devam etmekle birlikte, bazı insan-
lar “kanser” ve “aids” gibi kelimeleri de yine aynı gerekçeyle telaf-
fuz etmekten sakınmaktadırlar.

Sonuç

“Toplumun bilgi düzeyi ve hâkim dini anlayışıyla uyuşmayan,
bu nedenle de anlamsız görünen, ancak bireye psikolojik yarar
sağlayan” bâtil inanç ve davranışlar modern dünyada popüler
kültürün bir unsuru olarak kendilerine yer bulmaktadır. Modern
toplumlarda giderek yaygınlık kazanan yıldız falları, rakamlara ve
günlere uğur veya uğursuzluk atfedilmesi bu konuda hemen akla
gelen örneklerdendir.

“Boş inanç” da denilen bâtil inançlar genelde hayal gücümü-
zün korku ve özlemler eşliğinde ürettiği kabullerdir. Bu tür
inançlar, farklı yoğunlukta da olsa, tüm sosyo-kültürel kesimler-
de görülebilmektedir. Bâtil inançların evrensel bir yönü vardır.
Nitekim farklı toplumlarda gerek zihniyet gerekse uygulama açı-
sından birbirine benzer bâtil inanç ve davranışları gözlemlemek
mümkündür.

Bâtil inanç ve davranışların birbirinden farklı nedenleri olabi-
lir. Bunlar arasında “bilgi yetersizliği, korku, çaresizlik, belirsiz-

⁸³ Stephen Hunt, *Alternative Religions*, Aldershot (İngiltere): Ashgate 2003, s. 170.

⁸⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hurâfeler ve Bâtil İnanışlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2003, ss. 63-5; Kemalettin Erdil, *Yaşayan Hurâfeler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, ss. 54-7; Ünal, a.g.m. ss. 3-4.

lik, geleceği bilme arzusu ve güvende olma duygusu”nu sayabiliriz. Bâtil inanç ve davranışların genel olarak hedefi, başarıyı yakalamaktan çok başarısızlıklardan ve kötü şeylerden kaçınmaktır. Bu tür inanç ve davranışlar genelde bireye, kendi davranışlarını planlama, değiştirme ve kontrol etme; kötü şans, başarısızlık gibi olayları anlamlandırma; kaygı ve kötümserlik gibi olumsuz duygulara karşı korunma hissi sağlar.

Bâtil inanç ve davranışlar, cinsiyet, eğitim, yaş vb. değişkenlere göre farklılık arz etmektedir. Nitekim araştırmalar kadınların erkeklere, yaşlıların gençlere göre bâtil inançlara daha eğilimli olduklarını göstermiştir. Eğitim ve zekâ ile bâtila inanma arasında ise olumsuz bir ilişki söz konusudur. Zekâ ve eğitim seviyesi arttıkça bâtil inancı azalmaktadır. Bu nedenle *“eğitilmiş ve zeki insanlar bâtil inançlara diğer insanlara göre daha az eğilimlidir”* denilebilir. Bununla birlikte, *“eğitilmiş ve zeki insanlar hiçbir şekilde bâtil inançlara yönelmezler”* denilemez. Görülen o ki, bâtil inanç ve davranışlar farklı formlarda da olsa zaman ve mekân tanımsızın insanoğlunun dünyasında yer bulmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Allport, Gordon, *Personality: A Psychological Interpretation*, Contable London, 1956.
- Arslan, Mustafa, "Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2 (6), 2004, 7-34.
- Artun, Erman, "Tekirdağ Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9-10, İstanbul, 1998, s. 85-107.
- Atay, Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim Yay., İstanbul 2004.
- Ayhan, İnci-Yarar, Ferhat, "Bâtıl İnançların Psikolojisi", *Pivolka*, 4 (17), 2005, 15-20.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.
- Batuhan, Hüseyin, *Bilim ve Şarlatanlık*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995.
- Çakan, İsmail Lütfi, *Hurâfeler ve Bâtıl İnanışlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2003.
- Çıblak, Nilgün, "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanç ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, sy.15, 2004, 103-125.
- Dean, Geoffrey ve Kelly, I. W., "Is Astrology Relevant to Consciousness and Psi?", *Journal of Consciousness Studies*, 2003, 10 (6-7), s. 175-198.
- Erdil, Kemalettin, *Yaşayan Hurafeler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003.
- Eysenck, H. J., *Sense and Nonsense in Psychology*, Penguin Books, Maryland 1970.
- Frankl, E. V., *The Unconscious God: Psychoterapy and Theology*, Washington Square Press, New York 1985.
- Freud, Sigmund, *Günlük Hayatın Psikopatolojisi*, Sosyal Yay., İstanbul 1990.
- Gardner, Alice, "Supersitition", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, James Hastings (ed.), The Scholar Press, Edinburgh 1980.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabeveleri, 1977.
- Günay, Muzaffer, *Hurafeler ve Bâtıl İnançlar*, Sevgi Yay., İstanbul 2002.
- Hunt, Stephen, *Alternative Religions*, Aldershot (İngiltere): Ashgate 2003.
- İsen, Galip - Batmaz, Veysel, Ben ve Toplum: *Sosyal Psikoloji*, Om Yay., İstanbul 2002.
- Jahoda, Gustav, *The Psychology of Superstition*, Penguin Books, Victoria 1970.
- James, William, *Pragmatism and Other Writings*, Penguin Books, New York 2000.
- Kök, Zeynep, *Karaisali (Merkez) Halk Kültürü Arastırması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2006.
- Köktaş, Emin, *Türkiye'de Dini Hayat: İzmir Örneği*, İşaret Yay., İstanbul 1993.
- Köse, Ali ve Küçükcan, Talip, *Deprem ve Din*, Emre Yayınları, İstanbul 2007.
- Kuşat, Ali, *Türk Toplumunda Nazar ve Psikolojik Bir Yaklaşım*, Laçın Yay., Kayseri 2004.
- Lévi-Bruhl, Lucien, *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı* (Çev. O. Adanır), Doğu Batı Yay., İstanbul 2006.
- Lorie, Peter, *Bâtıl İnançlar*, Milliyet Yay., İstanbul 1997.
- Malinowski, Bronislaw, *Büyük, Bilim ve Din*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000

- Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler* (Çev. Tayfun Atay), İmge Yay., Ankara 2004.
- Örnek, Sedat Veyis , *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1966.
- Rudski, Jeffrey, “What Does a “Superstitious” Person Believe? Impressions of Participants”, *The Journal of General Psychology*, 130 (4), 2003, 431-432.
- Saenko, I. V. “The Superstitions of Today’s College Students”, *Russian Education and Society*, 47 (12), 2005.
- Schippers, Michaéla and Lange, Paul M. Von, “The Psychological Benefits of Superstitious Rituals in Top Sport: A Study Among Top Sportpersons”, *Journal of Applied Social Psychology*, 36 (10), 2006.
- Shermer, Michael, “Why Smart People Believe Weird Things”, *Skeptic*, 10 (2), 2003.
- Shermer, Michael, *Why People Believe Weird Things*, Henry Holt and Company, New York 2002.
- Skinner, B. F., “Superstition in the Pigeon”, *Journal of Experimental Psychology*, 38, 1948, 75-129.
- Tok, Gökhan, “Aklımızın En Sıradışı Oyunları”, *Bilim ve Teknik*, Haziran 2006, sy. 463, s. 18-21.
- Uygun, Tuğba, *Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Sebepleri (Sarıyer Telli Baba Türbesi Örneği)*, Lisans Bitirme Tezi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2005.
- Ünal, Kübra, “Popüler Dinin Düşünüş Biçimi Üzerindeki Etkisi”, *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, 7 (1), 2007.
- Vyse, Stuart A., *Believing in Magic: The Psychology of Superstition*, Oxford University Press, New York 1997.
- Wiseman, Richard and Watt, Caroline, “Measuring Superstitious Belief: Why Lucky Charms Matter”, *Personality and Individual Differences*, 37, 2004, ss. 1533-1541.
- Yel, Ali Murat, “Hurafe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 18, İstanbul 1998